

ԵՐԵՎԱՆԻ ՊԵՏԱԿԱՆ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆ
YEREVAN STATE UNIVERSITY

ԱՐԱԲԱԳԻՏԱԿԱՆ
ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

JOURNAL
OF
ARABIC STUDIES

№ 10

ISSN 1829-4510

ԵՐԵՎԱՆ
ԵՊՀ ՀՐԱՏԱՐԱՐԱԿՉՈՒԹՅՈՒՆ
YEREVAN YSU PRESS

2018

*Հրատարակվում է ԵՊՀ արևելագիտության
ֆակուլտետի գիտական խորհրդի որոշմամբ*

*Published by the decision of the scientific council of
the Oriental Studies Department, Yerevan State University*

Խմբագրական խորհուրդ

Editorial Board

Դավիթ Հովհաննիսյան – բ.գ.թ.,
պրոֆեսոր (նախագահ)
Մարգարիտա Խաչիկյան
բ.գ.դ., պրոֆեսոր
Ռուբեն Կարապետյան
պ.գ.դ., պրոֆեսոր
Արշակ Փոլադյան
պ.գ.դ., պրոֆեսոր
Գուրամ Չիկովանի
բ.գ.դ., պրոֆեսոր (Վրաստան)
Սամվել Կարաբեկյան
բ.գ.թ., դոցենտ
Մուշեղ Ասատրյան
PhD (Կանադա)
Սոնա Տոնիկյան
բ.գ.թ., դոցենտ
Մարատ Յավրումյան
բ.գ.թ., դոցենտ
Հայկ Քոչարյան
պ.գ.թ., դոցենտ
Արայիկ Հարությունյան
պ.գ.թ.

Prof. David Hovhannisyanyan
(editor in chief)
Prof. Margarita Khachkyan
Prof. Ruben Karapetyan
Prof. Arshak Poladyan
Prof. Guram Chikovani
(Georgia)
Dr. Samvel Karabekyan
Mushegh Asatryan, PhD
(Canada)
Dr. Sona Tonikyan
Dr. Marat Yavrumyan
Dr. Hayk Kocharyan
Dr. Arayik Harutyunyan

© Երևանի պետական համալսարան, 2018

© Yerevan State University, 2018

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆ

Վարդան Ղափլանյան

ԹՈՒՐՔԻԱՅՈՒՄ ԲՆԱԿՎՈՂ ԻՍԼԱՄԱԴԱՎԱՆ ԱԲԽԱԶԱԿԱՆ
ՀԱՄԱՅՆՔԻ ՁԵՎԱՎՈՐՈՒՄԸ ԵՎ ԳՈՐԾՈՒՆԵՈՒԹՅՈՒՆԸ 1992
-1993 ԹԹ. ՎՐԱՅ-ԱԲԽԱԶԱԿԱՆ ՊԱՏԵՐԱԶՄԻ ՏԱՐԻՆԵՐԻՆ.....9-22

Գայանե Մկրտումյան

ԵԳԻՊՏՈՍԻ ԵՎԱՃՈՒՄԸ ՕՄԱՐ ԻԲՆ ԱԼ-ԽԱՏՏԱԲ (634-644)
ԽԱԼԻՖԱՅԻ ՕՐՈՔ ՔՐԻՍՏՈՆԵԱԿԱՆ ԵՎ ՍՈՒՍՈՒԼՄԱՆԱԿԱՆ
ՊԱՏՄԱԳՐՈՒԹՅԱՆ ՄԵՋ.....23-32

Արամայիս Գրիգորյան, Վարդան Ղափլանյան

ԹՈՒՐՔԻԱՅԻ «ՌԱԶՄԱՎԱՐԱԿԱՆ ԽՈՐՈՒԹՅԱՆ» ԴՈՎՏՐԻՆԻ
ԿԻՐԱՌՈՒԹՅՈՒՆԸ ՄԵՐՁԱՎՈՐ ԱՐԵՎԵԼՔՈՒՄ ԵՎ ՀԱՐԱՎԱՅԻՆ
ԿՈՎԿԱՍՈՒՄ ՀԱԿԱՄԱՐՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԿԱՐԳԱՎՈՐՄԱՆ
ՀԱՄԱՏԵՔՍՈՒՄ.....33-46

Արշակ Գևորգյան

1950-1960 ԹԹ. ԹՈՒՐՔԻԱՅԻ ԻՇԽՈՂ ԺՈՂՈՎՐԴԱՎԱՐԱԿԱՆ
ԿՈՒՍԱԿՑՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ԲԵՔԹԱՇԻ ՍՈՒՖԻԱԿԱՆ
ՄԻԱԲԱՆՈՒԹՅԱՆ ՓՈԽՀԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՇՈՒՐՋ.....47-60

Աբու Ջափղ Ալի Մուսա

«ՊԱՂԵՍԻՆԻ ԱԶԳԱՅԻՆ ԱԶՍԱԳՐԱԿԱՆ ՇԱՐԺՄԱՆ»
(«ՖԱԹՀ») ՍՏԵՂԾՈՒՄՆ ՈՒ ԶԱՐԳԱՑՈՒՄԸ.....61-75

Լուսինե Մկրտչյան

ԻՍՐԱՅԵԼԻ «ՎԵՐԱԴԱՐՁԻ ՄԱՍԻՆ» ՕՐԵՆՔԻ
ԻՐԱՎԱԿԱՆ ԱՍՊԵԿՏՆԵՐԸ.....76-85

Գազիկ Համբարյան

ԿԱՏԱՐՅԱՆ ՃԳՆԱԺԱՄԸ ԵՎ ԱՄՆ-Ի

ՄԵՐՁԱՎՈՐԱՐԵՎԵԼՅԱՆ ՇԱՀԵՐԸ..... 86-95

Դավիթ Հովհաննիսյան, Արու Զաիր Այի Մուսա

ԻՍՐԱՅԵԼԱԲՆԱԿ ՊԱՂԵՍՏԻՆՅԻ ԱՐԱԲ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ

ԱՌԱՋՆՈՐԴՆԵՐԻ ԴԻՐՔՈՐՈՇՈՒՄԸ ՊԱՂԵՍՏԻՆՅԱՆ

ՊԱՌԱԿՏՄԱՆ ԵՎ ԴԻՍ ՊԱՏՃԱՌՆԵՐԻ ՎԵՐԱԲԵՐՅԱԼ..... 96-113

Վահե Աղասարյան

ԹՈՒՐԲԻԱՅԻ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ ՍԻՐԻԱՅՈՒՄ

ԵՎ ՔՐԴԱԿԱՆ ԳՈՐԾՈՆԸ..... 114-120

ԻՍԼԱՄԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ

Աննա Գևորգյան

ՄԵԿ ՀԵՂԱՓՈԽՈՒԹՅՈՒՆ, ՏԱՐԲԵՐ ՀԵՂԱՓՈԽԱԿԱՆՆԵՐ.

ԱԼԻ ԽԱՄԵՆԵԻԻ ԵՎ ՀԱՄԱՆ ՌՈՒՀԱՆԻԻ ՈՐՈՇ

ՏԱՐԱՋԱՅՆՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՄԱՍԻՆ..... 121-134

Շուշան Կյուրեղյան

ՆՈՐԱՐԱՐՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ՆՈՐԱՐԱՐՆԵՐՆ ԸՍՏ ԻԲՆ ԱԼ-ՋԱՌԻԶԻ

«ԹԱԼԲԻՍ ԻԲԼԻՍ» ԱՇԽԱՏՈՒԹՅԱՆ..... 135-162

Տաթևիկ Մկրտչյան

ՆԱԿՆՆԱԼ-ԲԱԼՆԱԳ-Ի ՈՒՂԵՐՁ-ՆԱՄԱԿՆԵՐԻ ԿԱՌՈՒՑՎԱԾՔԱՅԻՆ ԵՎ

ԲՈՎԱՆԴԱԿԱՅԻՆ ԱՌԱՋՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՇՈՒՐՁ..... 163-176

Լևոն Պետրոսյան

ԵՐԵՎԱՆ ՔԱՂԱՔԻ ՄՉԿԻԹՆԵՐԸ

(ՊԱՏՄԱԿԱՆ ԱԿՆԱՐԿ)..... 177-200

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

Դավիթ Հովհաննիսյան

«ԱՐԱԲԸ» ՈՐՊԵՍ ԻՆՖՈՐՄԱՅԻՈՆ ՀՈՍՔԵՐԻ

ԱՂԱՊՏԱՑՄԱՆ ԳՈՐԾԻՔ..... 201-213

Լուսինե Տեր-Հովհաննիսյան

ԲԱՆՏԱՅԻՆ ԵՐԿԻ ԺԱՆՐՆ ՄԵՐՉԱՎՈՐԱՐԵՎԵԼՅԱՆ

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՄԵՋ. «ՀԱԲՄԻԵ».....214-222

Ամայյա Գրիգորյան

ԵՐԳ ԵՐԳՈՑԻ ԵԲՐԱՅԱԿԱՆ ԲՆԱԳԻՐԸ ԵՎ ՀԱՅԵՐԵՆ

ԹԱՐԳՄԱՆՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ.....223-234

ԼԵԶՎԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

Հասմիկ Երիցյան

ԱՐԱԲԵՐԵՆԻ ՃԳՆԱԺԱՍԸ

ԱՐԱԲԱԿԱՆ ՄԻԱՑՅԱԼ ԷՄԻՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐՈՒՄ.....235-255

Զարուհի Խաչատրյան

ԱՐԱԲԱԿԱՆ ԾԱԳՄԱՆ ՈՐՈՇ ՁԻԱՆՈՒՆՆԵՐ ԸՍՏ

ՊԱՐՄԿԵՐԵՆ «DO FARASNĀME. MANSUR O MANZUM»

ՁԻԱՄԱՏՅԱՆԻ.....256-270

Մերվաթ Գոմասա Աբդուլլահ Օսման

ՀԱՅԵՐԵՆՈՒՄ ԵՎ ԱՐԱԲԵՐԵՆՈՒՄ ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ

ՀՈՒՆԱԿԱՆ ՓՈԽԱՌՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ.....271-283

CONTENT

HISTORY

Vardan Ghaplanyan

THE FORMATION AND ACTIVITY OF THE MUSLIM ABKHAZIAN
COMMUNITY OF TURKEY DURING 1992-1993 GEORGIAN-
ABKHAZIAN WAR.....9-22

G.ayane Mkrtumyan

THE CONQUEST OF EGYPT DURING THE REIGN OF KHALIFA
OMAR IBN AL-KHATTAB IN CHRISTIAN AND MUSLIM
HISTORIOGRAPHY (634-644).....23-32

Aramayis Grigoryan, Vardan Ghaplanyan

THE IMPLEMENTATION OF TURKEY'S "STRATEGIC DEPTH"
DOCTRINE IN THE CONTEXT OF CONFLICT RESOLUTION
IN THE MIDDLE EAST AND SOUTH CAUCASUS.....33-46

Arshak Gevorgyan

REFLECTIONS AROUND THE INTERRELATIONS BETWEEN
THE TURKEY'S RULING (1950-1960) DEMOCRATIC PARTY
AND THE BEKTASHI SUFI ORDER.....47-60

Abu Zayd Ali Musa

THE FORMATION AND DEVELOPMENT OF "PALESTINIAN
NATIONAL LIBERAL MOVEMENT" (FATAH).....61-75

Lusine Mkrtchyan

LEGAL ASPECTS OF THE LAW OF RETURN.....76-85

Gagik Hambaryan

QATAR CRISIS AND MIDDLE EAST
INTERESTS OF THE USA.....86-95

Davit Hovhannisyan, Abu Zayd Ali Musa

ISRAELI PALESTINIAN ARAB POLITICAL LEADERS'
POSITION ON PALESTINIAN SPLIT AND IT'S REASONS.....96-113

Vahe Aghasaryan

THE POLITICS OF TURKEY IN SYRIA AND
THE KURDISH FACTOR.....114-120

ISLAMIC STUDIES

Anna Gevorgyan

ONE REVOLUTION, DIFFERENT REVOLUTIONARIES: SOME
TENSIONS BETWEEN THE PRESIDENT
ROUHANI AND AYATOLLAH KHAMENEI.....121-134

Shoushan Kyureghyan

THE INNOVATION AND THE INNOVATORS ACCORDING
TO 'IBN AL-JAWZĪ'S "TALBĪS IBLĪS".....135-162

Tatevik Mkrtchyan

DISCUSSION OF SOME STRUCTURAL AND CONTEXTUAL
PECULIARITIES OF 'ALI IBN ABĪ TĀLIB'S LETTERS
IN NAHĠ AL-BALĀĠA.....163-176

Levon Petrosyan

THE MOSQUES OF YEREVAN (HISTORICAL APPROACH).....177-200

LITIRATURE

Davit Hovhannisyan

"ADAB" AS THE ADAPTATION INSTRUMENT FOR
THE INFORMATION FLOW.....201-213

Lusine Ter-Hovhannisyan

THE "HABSIYAT" GENRE IN
PERSIAN LITERATURE.....214-222

Amalya Grigoryan

THE HEBREW TEXT AND THE ARMENIAN

TRANSLATIONS OF THE SONG OF SONGS223-234

LINGUISTICS

Hasmik Yeritsyan

CRISIS OF ARABIC LANGUAGE IN

THE UNITED ARAB EMIRATES235-255

Zaruhi Khachatryan

SOME ARABIC ORIGIN HORSE APPELLATIONS

ACCORDING TO PERSIAN LANGUAGE HORSE BOOK

«DO FARASNĀME. MANSUR O MANZUM»256-270

Mervat Gomaa Abdullah Osman

THE GREEK LOANWORDS MUTUAL IN

ARABIC AND ARMENIAN271-283

**ԹՈՒՐՔԻԱՅՈՒՄ ԲՆԱԿՎՈՂ ԻՍԼԱՄԱԴԱՎԱՆ
ԱԲԽԱԶԱԿԱՆ ՀԱՄԱՅՆՔԻ ՁԵՎԱՎՈՐՈՒՄԸ ԵՎ
ԳՈՐԾՈՒՆԵՈՒԹՅՈՒՆԸ 1992-1993 ԹԹ. ՎՐԱՑ-ԱԲԽԱԶԱԿԱՆ
ՊԱՏԵՐԱԶՄԻ ՏԱՐԻՆԵՐԻՆ**

Վարդան Ղափլանյան
vardanghaplanyan@gmail.com

*Բանալի բառեր՝ Թուրքիա, Իսլամ, Աբխազիա, Թուրքիայի ազգային
փոքրամասնություններ, մոհաջիրություն*

Աբխազական համայնքը ժամանակակից Թուրքիայի տարածքում սկսեց ձևավորվել XIX դարի երկրորդ կեսից, երբ հյուսիսկովկասյան իսլամադավան բնակչության զգալի մասը սկսեց արտագաղթել դեպի Օսմանյան կայսրություն: Ըստ տարբեր հաշվարկների 1864-77 թվականներին Հյուսիսային Կովկասից Օսմանյան կայսրություն է արտագաղթել շուրջ 1.5 միլիոն մարդ¹: Բնակչության նման տեղաշարժը պայմանավորված էր Հյուսիսային Կովկասի՝ Ցարական Ռուսաստանի տիրապետության տակ անցնելով: Արտագաղթը ավելի զանգվածային բնույթ ընդունեց, երբ Շեյխ Մանսուրի և Շեյխ Շամիլ կողմից դեկավարած ապստամբությունը ճնշվեց ցարական զորքերի կողմից²: Պատմական զարգացումները ցույց տվեցին, որ ռուսական իշխանությունները հյուսիսկովկասյան ժողովուրդների նման ապստամբական գործողությունները բացատրում էին վերջիններիս վրա Օսմանյան կայսրության ունեցած անմիջական

¹ St' u A. Leitzinger, The Circassian Genocide, /The Eurasian Politician, Issue 2/, 2000

² Այս պատմական զարգացումները պատմագրության մեջ ավելի հայտնի են «Կովկասյան պատերազմ» եզրով:

ազդեցությամբ, ինչի հետևանքով նախաձեռնեցին տեղի բնակչության զանգվածային արտաքսումը իրենց բնակության վայրերից: Այս պատմական իրադարձությունը հետագայում ավելի հայտնի դարձավ «Մոհաջիրական շարժում» անվան տակ:

Չնայած նրան, որ գաղթականների զգալի մասը մահացավ ճանապարհին, այնուամենայնիվ նրանց մեծ մասին հաջողվեց նավերով հասնել Օսմանյան կայսրություն: Գաղթականներին օսմանյան իշխանությունները մեծասամբ նոր բնակավայրեր էին հատկացնում երկրի կենտրոնական և արևելյան շրջաններում: Գաղթականների առաջին ալիքը (1864թ) թուրքական իշխանությունների կողմից բնակեցվեցին Սամսուն-Հաթայ ճանապարհի երկայնքով: Ռուս-թուրքական պատերազմին (1877-78թթ.) հաջորդած գաղթականների երկրորդ ալիքը բնակեցվեց Սևծովյան կենտրոնական և արևմտյան շրջաններում³: Սակայն շատ հաճախ ներգաղթյալները ստանում էին նախկինում չմշակված հողատարածքներ և հաճախ ստիպված էին կրկին արտագաղթել դեպի ավելի բերքաբեր տարածքները: Չի կարելի բացառել, որ այս կերպ օսմանյան իշխանությունները նաև ձգտում էին փոխել վերոնշյալ մեծասամբ հայերով բնակեցված շրջանների դեմոգրաֆիկ պատկերը: Միևնույն պետք է նշել, որ մտավորականությունը և հարուստ խավը բնակություն հաստատեց Մտամբուլում:

Հատկանշական է, որ ներգաղթյալը ստացան չերքեզներ ընդհանրական անունը, չնայած նրան, որ բաղկացած տարբեր էթնիկ խմբերի ներկայացուցիչներից (աբխազներ, ադրդներ, կարաչայներ, նոդայներ, կաբարդիներ և այլն): 1964-77 թվականներին Օսմանյան կայսրություն արտագաղթած հյուսիսկովկասյան ժողովուրդների թվում 3-րդ ամենամեծ

³ St' u K. Kemal, Ottoman Population 1830-1914, Wisconsin, 1985, p. 65.

համայնքը արխագներինն էր(շուրջ 138.000): Վերջիններս նախնական շրջանում բնակություն հաստատեցին 150-160 գյուղերում ⁴ : Ընդհանուր դավանանքը նպաստեցին նրան, որ մնացյալ հյուսիսկովկասյան ժողովուրդների նման արխագական համայնքը նույնպես բավականին արագ ինտեգրվեց հասարակաքաղաքական կյանքին: 1908 թվականին սահմանադրության ընդունումը և Օսմանյան կայսրությունում մեկնարկած փոփոխությունները բավականին դրական արձագանք գտան չերքեսական համայնքի մոտ: Այդ տարիներին հիմնադրվեցին մի շարք կառույցներ, որոնց թվում էին «Չերքեզական սոլիդարության ասոցիացիան»(Çerkes Teavün Cemiyeti), «Չերքեզական միության և օգնության ասոցիացիան» (Çerkess Ittihad ve Teavun Cemiyeti), «Չերքեզ կանանց սոլիդարության ասոցիացիան» (Çerkes Kadınları Teavün Cemiyeti)⁵:

Սակայն Լոզանի պայմանագիրը և Թուրքիայի Հանրապետության հռչակումը նոր խնդիրներ առաջ քաշեցին արխագական համայնքի համար: Մասնավորապես Լոզանի պայմանագրով նախատեսվում էր, որ Թուրքիայի տարածքում ազգային փոքրամասնության կարգավիճակ էին ստանում միայն այն համայնքները որոնք չեն դավանում իսլամ ⁶ : Մինևույն ժամանակ հանրապետության հռչակումից հետո տեղ գտած փոփոխություններով համայնքային և ազգային կազմակերպություններ ստեղծելու իրավունք ստացան միայն ազգային փոքրամասնությունները: Փաստացիորեն Լոզանի պայմանագրով իսլամադավան արխագական համայնքը կորցրեց ազգային փոքրամասնության կարգավիճակը Թուրքիայում, իսկ

⁴ St' u G. Дзидзария, Махаджирство и проблемы истории Абхазии XIX столетия, Сухум, 1982 Стр. 373

⁵ St' u Ç. Mayragül, Circassians in Istanbul, Istanbul, 1993, p. 11

⁶ Լոզանի պայմանագրի անգլերեն տարբերակ (<https://goo.gl/E2J2Vm>, 11.05.2018)

հետագա զարգացումների արդյունքում նաև իրենց գործունեությունը դադարեցրեցին նաև համայնքային հասարակական կազմակերպությունները: Միննույն ժամանակ երկրում բավականին ամրապնդվեց Թուրքիայում բնակվող ազգային փոքրամասնությունների թուրքացման քաղաքականությունը: Դրա մասին է խոսում իշխանությունների կողմից 1934 թվականին ընդունված «Ազգանունների մասին օրենքը», որով արգելվում էր ոչ-թուրքական ծագում ունեցող ազգանունների կիրառությունը⁷:

Թուրքիայում չերքեզական կազմակերպությունները իրենց գործունեությունը վերսկեցին արդեն 1950-ականներից, երբ երկրում իշխանության եկավ «Դեմոկրատական կուսակցությունը» և հաստատվեց բազմակուսակցական համակարգ: Պետք է արձանագրել, որ Երկրորդ համաշխարհային պատերազմից հետո նկատված բարձր ուրբանիզացիայի պարագայում, Թուրքիայի բնակչությունը սկսեց գյուղական շրջաններից տեղափոխվել քաղաքներ: Ներպետական զարգացումներից անմասն չէր մնում նաև արխագները և հյուսիսկովկասյան մյուս ժողովուրդները: Եթե նախկինում գյուղական համայնքներում, որտեղ մեծամասամբ բնակվում էին միննույն էթնիկ խմբիկ ներկայացուցիչներ, հնարավոր էր հեշտությամբ պահպանել ազգային մշակույթը, ապա արդեն քաղաքներում ազգային փոքրամասնությունները կանգնում էին իրենց ինքնությունը կորցնելու վտանգի առաջ: Պատահական չէ, որ նոր հիմնադրվող կազմակերպությունների առանցքային ուղղությունը դարձավ ազգային մշակույթի պահպանումը և քարոզը: Արդեն 1953 թվականին Ստամբուլում հիմնադրվեց «Կովկասյան մշակութային ասոցիացիան» («Kafkas

⁷ St' u L. Bezanis, Soviet Muslim Émigrés in the Republic of Turkey/Central Asian Survey, Vol. 13, No. 1/, 1994, p. 141

Kültür Derneği»-ն կամ «KKD»-ն), որը սկսեց գործել հաջորդ տարում ստեղծված «Ներգաղթյալների և փախստականների թուրքական դաշնության» («Türk Göçmen ve Mülteci Dernekleri Federasyonu») կազմում: Մյուս նշանակալից կառույցը 1961 թվականին ստեղծված «Անկարայի հյուսիսկովկասյան մշակութային ասոցիացիան» էր («Ankara Kuzey Kafkas Kültür Derneği») ⁸: Անհրաժեշտ է նաև արձանագրել, որ նորաստեղծ կազմակերպությունները ունեին բավականին փոքր ֆինանսավորում, ինչի արդյունքում նրանց գործունեությունը բավականին սահմանափակ էր: 1960-1980 թվականներին ստեղծված բազմաթիվ հասարակական կազմակերպությունները մեծապես գործում էին մշակութային դաշտում և խուսափում էին քաղաքական խնդիրներ բարձրացնելուց: Դրան էր նպաստում նաև թուրքական իշխանությունների խիստ քաղաքականությունը ազգային փոքրամասնությունների հարցում: Պետք է առանձնացնել 1967 թվականին հիմնադրված «Կովկասյան Աբխազիայի մշակութային ասոցիացիայի» («Kafkas Abhazya Kültür Derneği») հիմնադրումը, որը դարձավ արխազական համայնքի կողմից ստեղծված ամենաազդեցիկ կառույցներից մեկը:

1980 թվականին Թուրքիայում տեղի ունեցած ռազմական հեղաշրջման հետևանքով երկրում կասեցվեց ազգային կազմակերպությունների գործունեությունը: Արխազական և չերքեզական կազմակերպությունների գործունեությունը հատկապես նոր թափ ստացավ 1980-ականների երկրորդ կեսից, երբ Թուրքիայում հաղթահարվեց հեղաշրջումներից հետո ստեղծված քաղաքական ճգնաժամը: Միննույն ժամանակ «Երկաթե վարագույրի» վերացումը հնարավորություն տվեց դեռևս

⁸ «Անկարայի հյուսիսկովկասյան մշակութային ասոցիացիայի» մասին տե՛ս «Կովկասյան ասոցիացիաների ֆեդերացիայի» կայքում, (<https://goo.gl/L39Qge>, 12.05.2018)

XIX դարում Օսմանյան կայսրություն գաղթածների սերունդներին այցելել իրենց պատմական հայրենիք և ծանոթանալ տեղի իրականությանը: Այս փոփոխությունները իրենց ազդեցությունը ունեցան նաև արխագական և մյուս հյուսիսկովկասյան համայնքների վրա: Եթե նախկինում հյուսիսկովկասյան ժողովուրդները, ինչպիսիք էին արխագները, կարաչայները, չեչենները և այլ ավելի փոքրաթիվ համայնքները միասնական գործում էին չերքեզական կազմակերպությունների կազմում, ապա 1980-ականներին համայնքները հնարավորություն ստացան կապեր հաստատել համապատասխան ինքնավար հանրապետությունների հետ և հիմնադրել առանձին ազգային կազմակերպությունները: Բայց միևնույն ժամանակ պետք է արձանագրել, որ այս տարիներին սկսվեց նկատվել նաև միությունների և կազմակերպությունների դաշնություններ ձևավորվելու գործընթացը: Այս համատեքստում կարևոր քայլ էր 1989 թվականին Անկարայում «Մեծ գաղթի» 125 ամյակին նվիրված միջոցառումների կազմակերպումն էր: Այս միջոցումների շրջանակներում կազմակերպված հանդիպումներին ակտիվ մասնակցություն ունեցան տարբեր երկրներում գործող չերքեզական համայնքների ներկայացուցիչները, ինչը խթանեց հետագայում տարբեր կազմակերպությունների միջև համագործակցության մեծացմանը⁹:

Կարևոր քայլ դարձավ 1987 թվականին Անկարայում հիմնադրված «Կովկասյան մշակութային ասոցիացիան» («Kafkas Kültür Derneği»), որը պետք է համակարգեր հյուսիսկովկասյան կազմակերպությունների աշխատանքները: Ավելի ուշ՝ 1992 թվականի հոկտեմբերին կազմակերպության հրավիրած

⁹ E. Taymaz, Kuzey Kafkas Dernekleri, /Türkiye’de Sivil Toplum ve Milliyetçilik/, İstanbul, 2001, s. 455–456

համաժողովի շրջաակներում 20 աստիցիացիաներ որոշում կայացրեցին «Կովկասյան մշակութային ասոցիացիայի» հիմքի վրա ստեղծել «Կովկասյան ասոցիացիան» (KAF-DER), որը պետք է համակարգեր չերքեզական մի շարք կազմակերպությունների աշխատանքները: Կազմակերպությունը լուծարվեց 2000-ականների սկզբին, սակայն կարճ ժամանակ անց՝ 2003 թվականի հուլիսին, շուրջ 50 կազմակերպություններ հիմնադրեցին «Կովկասյան ասոցիացիաների դաշնությունը» (KAF-FED)¹⁰ : Դաշնության աշխատանքներում սկսած 1990-ականներից առանցքային տեղ սկսեց զբաղեցնել հայրենադարձության կազմակերպման գաղափարը: Դրան զուգահեռ կազմակերպության հիմնական գործունեության ոլորտներն են լեզվի և մշակույթի վերաբերյալ դասերը անցկացնել, միջազգային կոնֆերանսների և ամառային դպրոցների կազմակերպումը, ինչպես նաև Հյուսիսային Կովկաս այցելությունների կազմակերպումը¹¹:

Թուրքիայում գործող արխազական կազմակերպությունները մեծապես իրականացնում էին ազգային մշակույթին և արժեքների պաշտպանությանը ուղղված միջոցառումներ, սակայն 1990-ականներին վերսկսված վրաց-արխազական հակամարտությունը իր հետքը թողեց նաև կազմակերպությունների աշխատանքների վրա: Պատերազմի տարիներին Թուրքիայում Աբխազիայի շահերի պաշտպանության գործին ակտիվորեն ներգրավվեցին «KAF-DER»-ը և պատերազմի տարիներին ստեղծված «Կովկասյան Աբխազիայի սոլիդարության հանձնաժողովը» («Kafkas Abhazy

¹⁰ S. Baykan, Bir Ulus Olmak, Bir Vatana Sahib Olabilmek İçin Birlesmek Zorundayiz, Marje, 10.1992

¹¹ Դաշնության աշխատանքների վերաբերյալ ավելի մանրամասն տե՛ս «Կովկասյան ասոցիացիաների դաշնության» կայքում (<https://goo.gl/Xh1DZN>, 11.05.2018)

Dayanışma Komitesi) ¹² : Արխագիայում տեղի ունեցող զարգացումները Թուրքիայում բնակվող համայնքի մոտ բավականին մտահոգություններ առաջ բերեցին: Շատերը գտնում էին, որ դեպքերի զարգացումը կարող է հանգեցնել XIX դարի իրադարձությունների կրկնությանը, երբ բազմաթիվ արխագներ ստիպված էին լքել իրենց հայրենիքը: Դրանով էր պայմանավորված, որ կազմակերպությունները օգտագործում էին իրենց բոլոր հնարավոր կապերը և միջոցները Արխագիայի օգնելու համար:

1992 թվականի օգոստոսյի 22-ին Թուրքիայում բնակվող հյուսիսկովկասյան համայնքները ներկայացնող կազմակերպությունները հանդես եկան համատեղ հայտարարությամբ, որում դատապարտում էին Վրաստանի գործողությունները Արխագիայում: Դրանից հետո հավաքվեց գումար և նյութական օգնություն, որը պետք է ուղարկվեր Արխագիա: Մինևույն ժամանակ արխագական համայնքի բազմաթիվ ներկայացուցիչներ կամավոր կերպով մեկնեցին Արխագիա վրացական զինված ուժերի հետ բախումների մասնակցելու համար: Ըստ արխագական աղբյուրների, միայն 1993 թվականին վրաց-արխագական պատերազմին մասնակցելու համար Թուրքիայից մեկնել է շուրջ 150 մարդ ¹³ : Վրաց-արխագական պատերազմական գործողություններում Թուրքիայից ժամանած կամավորների մասին է խոսում նաև, չերքեսական կազմակերպությունների կողմից տարածած

¹² «Կովկասյան Արխագիայի սոլիդարության հանձնաժողովը»-ը ստեղծվել էր 1992 թվականի օգոստոսին՝ նպատակ ունենալով միավորել Թուրքիայում բնակվող արխագական բնակչությանը Արխագիայի հետ կապերը ամրապնդելու և անկախությանը նպաստելու համար:

¹³ E. Wessenlink, The North Caucasian Diaspora In Turkey, WRITENET, 01.05.1996

հայտաարությունը Թուրքիայի 5 քաղաքացիների մահվան մասին¹⁴:

Միևնույն ժամանակ Թուրքիայի տարածքում կազմակերպվում էին զանգվածային բողոքի ցույցեր, որոնց ընթացքում դատապարտվում էր Վրաստանի իշխանությունների գործունեությունը Աբխազիայում: Միևնույն ժամանակ ցուցարարները պահանջում էին թուրքական կողմի ավելի ակտիվ ներգրավվածություն Աբխազական հակամարտության կարգավորման հարցում: Ցույցերին զուգահեռ կազմակերպվում էին քննարկումներ, բանավեճեր, խորհրդարանային լսումներ և հանդիպումներ տարբեր բարձրաստիճան պաշտոնյաների հետ: Անհրաժեշտ է առանձնացնել, որ աբխազական և հյուսիսկովկասյան համայքների ներկայացուցիչները նաև մի շարք հանդիպումներ են ունեցել Թուրքիայի վարչապետի և նախագահի հետ, որոնց հիմնական քննարկման առարկան Աբխազիայում ընթացող ռազմական գործողություններն էին: Ցույցերին զուգահեռ սփյուռքի կազմակերպությունները աբխազական խնդրի հանրային հնչեղությունը բարձրացնելու համար նաև փորձում էին օգտագործել սահմանադրությամբ սահմանված նաև այլ հարթակները: 1992 թվականի հոկտեմբերի 13-ին թուրքական խորհրդարանում հանրային քննարկում է անցկացվում Աբխազիայում ընթացող ռազմական գործողությունների և հակամարտության նկատմամբ թուրքական քաղաքականության վերաբերյալ¹⁵: Անհրաժեշտ է նշել, որ աբխազական համայնքի ներկայացուցիչները թուրքական խորհրդարանի պատգամավորներին պարբերաբար նյութեր և տեղեկություններ էին տրամադրում աբխազական հակամարտության վերաբերյալ,

¹⁴ Türkiyeli Abhazya Şehitleri, Cerkes.net, 14.08.2007 (<https://goo.gl/PrcYgK>, 11.05.2018)

¹⁵ «Marje», Ankara, 01.1993, s.13–16.

որոնք ներկայացվում էին ներկայացվում էին տարբեր հարթակներում ¹⁶ : Աբխազական համայնքի գործունեությունը վրաց-աբխազական պատերազմի տարիներին մեծապես նպաստեցին նրան, որ Թուրքիայում մեծացավ տեղեկացվածության մակարդակը Աբխազիայում ընթացող դեպքերի վրա:

XIX դարի երկրորդ կեսից աբխազների և հյուսիսկովկասյան իսլամադավան բնակչության արտագաղթը դեպի Օսմանյան կայսրություն նպաստեց նրան, որ ներկայումս Թուրքիայի տարածքում ձևավորվեց բավականին մեծաթիվ աբխազական համայնք: Չնայած նրան, որ թուրքական իշխանությունները երկարատև ժամանակ վարում էին ազգային փոքրամասնությունների թյուրքացման քաղաքականություն, աբխազական համայնքի զգալի մասին հաջողվեց պահպանել իր ազգային ինքնությունը և մշակութային առանձնահատկությունները: Թերևս, այս փաստը կարելի է բացատրել նրանով, որ աբխազական համայնքը Թուրքիայում ապրում է բավականին խիստ ներքին նորմերի հիման, որոնք խրախուսում են աբխազերենով խոսելը, մշակութային ծեսերի իրականացումը, ինչպես նաև խառնամուսնությունների բացառումը:

Չի կարելի նաև անտեսել, որ աբխազական համայնքի վրա մեծ ազդեցություն ունեցավ նաև «Սառը պատերազմի» ավարտից և «Վերակառուցման» քաղաքականությունից հետո բացված սահմանների գոյությունը: Իրենց պատմական հայրենիք այցելելու հնարավորությունը աբխազական բնակչության մոտ կրկին արթնացրեց իրենց ազգային պետություն ունենալու և

¹⁶ M. Çelikpala, From immigrants to diaspora: Influence of the North Caucasian diaspora in Turkey/Middle Eastern Studies, Vol. 42, Is. 3/, 2006, p. 433

հայրենադարձության գաղափարը: Դրանով կարելի է բացատրել զգալի թվով մարդկանց վերահաստատումը Աբխազիայի տարածքում 1980-ականների վերջին և 1990-ականների սկզբին: Աբխազական հակամարտությունը հանգեցրեց նրան, որ նախկինում մեծամասամբ մշակութային և կրթական գործունեությամբ զբաղվող աբխազական հասարակական կազմակերպությունները իրենց աշխատանքային օրակարգում առանձին տեղ սկսեցին հատկացնել լոբբիստական գործունեությունը ի օգուտ նորաստեղծ աբխազական պետության: Աբխազական համայնքը սկսեց թուրքական տարբեր բարձրաստիճան հարթակներում բարձրացնել Աբխազիայի համար կարևոր նշանակություն ունեցող հարցեր՝ պահանջելով Թուրքիայի ակտիվ մասնակցությունը աբխազական հակամարտության կարգավորման հարցում: Միննույն ժամանակ համայնքը դարձավ Թուրքիայի և Աբխազիայի միջև կապերի հաստատման միակ ոչ պաշտոնական օղակը:

**THE FORMATION AND ACTIVITY OF THE MUSLIM ABKHAZIAN
COMMUNITY OF TURKEY DURING 1992-1993 GEORGIAN-
ABKHAZIAN WAR**

Summary

Vardan Ghaplanyan

vardanghaplanyan@gmail.com

Keywords: *Turkey, Islam, Abkhazia, Minorities in Turkey, Muhajirun*

The fairly densely populated Abkhazian community of modern Turkey represents the descendants of the Muslim population of Abkhazia, who migrated in the nineteenth century. Although the huge part of Abkhazian community of Turkey has never lived in Abkhazia,

they continue to support their historic homeland. This approach was particularly prominent in the period of the Georgian-Abkhaz war of 1992-1993 and in subsequent years.

The article aims to examine the history of the formation of non-governmental organizations operating in Abkhazian community of Turkey and the spheres of their activities during the 1992-1993 Georgian-Abkhazian war. At the same time it is necessary to pay attention to the history of the formation of the Abkhazian community in Turkey, as well as the historical events and developments that affected the community. The activities of organizations operating in Abkhazian and Northern Caucasian communities of Turkey during the Georgian-Abkhazian war will also help determine the impact they had impact on Turkey's domestic and foreign policy.

ФОРМИРОВАНИЕ И ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ МУСУЛЬМАНСКОЙ АБХАЗСКОЙ ОБЩИНЫ В ТУРЦИИ В ПЕРИОД ГРУЗИНО- АБХАЗСКОЙ ВОЙНЫ 1992-1993 ГОДОВ

Резюме

Вардан Гапланян

vardanghaplanyan@gmail.com

Ключевые слова: *Турция, Абхазия, ислам, нацменьшества в Турции, мухаджиризм*

В современной Турции существует довольно многочисленная абхазская общин, большинство которых являются потомками абхазов, которые перебрались в Османскую империю еще в XIX веке. Несмотря на то, что большая часть абхазской общины в Турции никогда не жила на территории Абхазии, она продолжает оказывать помощь своей исторической родине. Этот подход особенно выделялся в период грузино-абхазской войны 1992-1993 годов.

Целью исследования является изучение истории формирования общественных организаций в абхазской общине Турции и сфер их деятельности в период грузино-абхазской войны 1992-1993 годов. В то же время необходимо обратить внимание на историю формирования абхазской общины в Турции, а также на исторические события и события, влияющие на формирование общества. Изучение деятельности абхазских и северокавказских общин во время грузино-абхазской войны даст возможность также выявить ее влияние на внутреннюю и внешнюю политику Турции.

Օգտագործված գրականության ցանկ

1. «Türkiyeli Abhazy Şehitleri» Cerkes.net, 14.08.2007 (<https://goo.gl/PrcYgK>)
2. «Կովկասյան սառցիացիաների դաշնության» կայք (<https://goo.gl/Xh1DZN>)
3. 1923 թվականի հուլիսի 24-ին կնքված Լոզանի խաղաղության պայմանագրի անգլերեն տարբերակը (<https://goo.gl/E2J2Vm>)
4. An. Leitzinger, The Circassian Genocide, The Eurasian Politician, Issue 2, 2000
5. As . Cahit, Bir Soykırımın Adı: 1864 Büyük Çerkes Sürgünü, Uluslararası Suçlar ve Tarih, Sayı 1, Ankara, 2006
6. B. Gültekin, Abkhazia for the Integration of the Black Sea, TEPAV-ORSAM, December, 2009
7. B.G. Hewitt, Abkhazia: A Problem of Identity and Ownership, /Central Asian Survey. Vol. 12, No. 3/, Abingdon/ 1993
8. Ç. Mayragül, Circassians in Istanbul, Istanbul, 1993
9. Eg . Wessenlink, The North Caucasian Diaspora in Turkey, WRITENET, 01.05.1996
10. El. Owen, «Abkhazia's Diaspora: Dreaming of Home», Eurasianet.org, 08.03.2009 (<https://goo.gl/vZN2Su>)

11. Er. Cornell, Türkiye Avrupa'nın Eşiğinde, Cem Yayınevi, İstanbul, 1998
12. Er. Özgür, The North Caucasian and Abkhazian Diasporas, Their Lobbying Activities in Turkey, /CAUCASUS STUDIES:Migration, Society and Language, Papers from the conference/, Malmö, November 28-30 2008
13. J. M. Çorl, «Circassians in Istanbul», Istanbul, «Nart Yayıncılık», 1993
14. K. Kemal, Ottoman Population 1830-1914, Wisconsin, 1985
15. L. Bezanis, Soviet Muslim Emigrés in the Republic of Turkey/Central Asian Survey, Vol. 13, No. 1/, Abingdon, 1994
16. M. Ünal, Kurtuluş Savaşında Çerkeslerin Rolü, Kafkas Derneği Yayınları, Ankara, 2000
17. Or. Gafarli, The North Caucasus Diaspora In Turkey–Russia Relations /Turkish Policy Quarterly, Vol. 13, N. 1/, Istanbul, 2014
18. P. Andrews, Ethnic Groups in the Republic of Turkey, Wiesbaden, 1989
19. S. Baykan, Bir Ulus Olmak, Bir Vatana Sahib Olabilmek İçin Birleşmek Zorundayız, Marje, 10.1992
20. S. Lakoba. Abkhazia is Abkhazia /Central Asian Survey. Vol. 14, No. 1/, Abingdon, 1995
21. Z. Besleney, The Circassian Diaspora in Turkey: A Political History, Routledge, Oxford, 2004,
22. Г. Дзидзария, Махаджирство и проблемы истории Абхазии XIX столетия, Сухум, 1982